

Murad Ceyhun oğlu Salmanov

UOT:339.52:661; JEL:F15;F19;L52.

Strateji yol xəritəsinə uyğun neft-kimya kompleksinin ixrac potensialının gücləndirilməsi yolları

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – strateji yol xəritəsinə uyğun neftkimya kompleksinin ixrac potensialının gücləndirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Bunun üçün strateji yol xəritəsi kontekstində ixrac potensialının gücləndirilməsi məsələləri araşdırılmışdır. Azərbaycanın qeyri-neft ixrac potensialının artırılmasında neftkimya kompleksinin strateji rolu əsaslandırılmışdır. Neft-kimya kompleksinin ixrac potensialının yüksəldilməsinin və bu proseslərinin innovasiyalaşdırılmasının vacibliyi bildirilmişdir. Neftkimya sənayesi üzrə əsas kapitalla investisiyalar təhlil olunmuşdur. Strateji yol xəritəsinə uyğun olaraq neftkimya kompleksinin ixrac potensialının inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiqatın metodologiyası – tədqiq edilən məsələlərə dair müxtəlif tədqiqatçıların elmi əsərlərinə istinadən nəzəri-metodoloji yanaşmalar müəyyənləşdirilmiş, iqtisadi metodlar kimi isə təhlil, sintez və s. metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – alınan elmi-praktiki nəticələrdən Azərbaycanın ən iri qeyri-neft sahəsi olan neftkimya kompleksinin ixrac potensialından daha səmərəli və məhsuldar istifadə edilməsi məqsədilə sistemli tədbirlərin hazırlanmasında və fəaliyyət strategiyasının gücləndirilməsində istifadə oluna bilər. Tədqiqatın nəticələri – hazırkı global şəraitdə, eyni zamanda COVID-19 pandemiyasının mənfi təsirinin uzandığı bir dövrdə neftkimya kompleksinin ixrac potensialının gücləndirilməsində yeni və məhsuldar işlək mexanizmlərin tətbiqi üçün tövsiyələr hazırlanmışdır. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – başlıca elmi yenilik kimi strateji yol xəritəsinə uyğun olaraq neftkimya kompleksinin ixrac potensialının gücləndirilməsi imkanları araşdırılmış, problemlər açıqlanmış və müasir dövrün tələblərinə adekvat elmi-praktiki yanaşmalar formalaşdırılmışdır. Neftkimya kompleksi müəssisələrinin ixrac potensialının fəal dövrüyyəyə cəlb edilməsinin vacibliyi əsaslandırılmış və bununla bağlı prioritet vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir. Neft-kimya sənayesinin genişləndirilməsinə yönəlmiş investisiyaların həcmilə ixrac potensialının dinamikası arasında əlaqə araşdırılmış və qiymətləndirilmişdir. Neft-kimya kompleksinin müasir reallıqlar baxımından ixrac potensialının innovativ yanaşmalar hesabına sürətləndirilməsi problemləri baxılmış və bununla bağlı prioritet fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: *strateji yol xəritəsi, neft-kimya kompleksi, ixrac potensialı, neft-kimya müəssisələri, neft-kimya kompleksinin ixrac potensialı, neft-kimya kompleksinin inkişaf perspektivləri, ixrac potensialının artırılması istiqamətləri.*

Giriş

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşma prosesləri və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin genişlənməsi şəraitində ölkənin davamlı sosial-iqtisadi inkişafı üçün ixrac potensialı mühüm rol oynayır və onun formalaşması birbaşa xarici iqtisadi fəaliyyətin iştirakçıları olan təsərrüfat subyektlərində baş verir. İxrac potensialı – ölkənin, onun sənaye müəssisələrinin təbii, infrastruktur, istehsal, elmi-texniki və digər xarakterli müqayisəli üstünlüklərdən istifadə etməklə dünya bazarında rəqabətə davamlı mal və xidmətlər istehsal edib ixrac etmək qabiliyyətidir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif səviyyələrdə ixrac potensialının özünəməxsus tərkib elementləri və qiymətləndirmə üsulları vardır. Hər bir

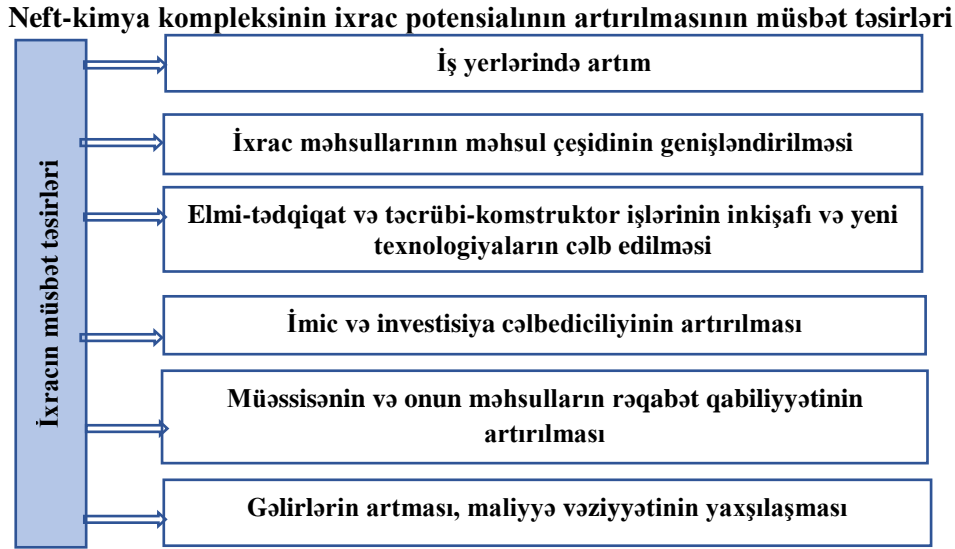
aşağı səviyyə daha yüksək səviyyənin ixrac potensialını müəyyən edir. Məsələn, sənayenin ixrac potensialı sənaye müəssisələrinin potensialının məcmusuna, ölkənin ixrac potensialı isə bütün iqtisadiyyatın sahələrinin ixrac potensialına əsaslanır. Əksər tədqiqatçılar müəssisənin ixrac potensialını onun imkanları ilə əlaqələndirirlər [1, s.815]. Qeyd edək ki, müəssisənin ixrac potensialı həm qısa, həm də uzunmüddətli perspektivdə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı, onların xarici bazarlarda satışı və xidmət göstərilməsi üçün onun resurslarının və imkanlarının məcmusu kimi müəyyən edilə bilər. İxrac potensialının reallaşdırılmasının səmərəliliyi müəssisənin rəqabət qabiliyyətinə, çeşidin keyfiyyətinə, tələb olunan həcmdə məhsul istehsal etmək qabiliyyətinə təsir edən amillərlə müəyyən edilir [2, s.189]. Müasir iqtisadi şəraitdə neft-kimya kompleksinin ixrac imkanlarının inkişafı onların fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Çünki yerli istehsalçılara keyfiyyətə yeni fəaliyyət və artım səviyyəsinə çatmağa imkan verən ixrac məhsullarının istehsalı və onların uğurlu satışıdır.

Azərbaycanda strateji yol xəritəsinə adekvat olaraq neft-kimya kompleksinin ixrac potensialına yanaşmalar və reallıqlar

Azərbaycanın ixrac potensialının artırılması iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində mühüm və aktual prosesdir. Azərbaycanın ixracının əsas hissəsini ölkə iqtisadiyyatı üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən və multiplikator effektinə görə iqtisadi artımın əsas amillərindən biri olan yanacaq-energetika məhsulları, xüsusilə, neft və neft-kimya məhsulları təşkil etməkdə davam edir. Azərbaycanın neft-kimya kompleksi milli iqtisadiyyatın əsas strukturunu təşkil edən hissəsidir (ÜDM-in əsas hissəsini təşkil edir) və onun xarici iqtisadi potensialının ən vacib komponentidir. Azərbaycan Respublikasının neft-kimya kompleksi sənayenin əsas seqmentidir, onun uğurlu inkişafı olmadan ölkənin sabit sosial-iqtisadi inkişafı mümkün deyil. Strateji yol xəritəsi çərçivəsində neft-kimya kompleksinə daxil olan müəssisələr ixrac potensialını fəaliyyət məqsədlərini, nisbətlərini, istiqamətlərini xarici bazarların xüsusiyyətlərini və ehtiyaclarını, rəqiblərin davranışını nəzərə almaqla formalaşdırmalıdır ki, bu da öz imkanlarını və resurslarını qısa və uzun müddətdə təhlil etmədən və qiymətləndirmədən mümkün deyil. İndiki mərhələdə iqtisadçılar ixracın təkə ölkə iqtisadiyyatı üçün deyil, həm də ayrı-ayrı şirkətlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd edirlər. İxrac iqtisadiyyatın, sosial və elmi-texniki sferanın müxtəlif aspektlərinə müsbət təsir göstərir. Strateji yol xəritəsi çərçivəsində neft-kimya komplekslərinin ixrac potensialının onların inkişafına təsirinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı şəkil vasitəsilə göstərə bilərik (şəkil 1). Neft-kimya kompleksinin ixrac potensialının artırılması müəssisəyə əlavə gəlir əldə etməyi təmin edir, onun büdcəsini və maliyyə sabitliyini möhkəmləndirir. Ona görə də son illərdə Azərbaycanın neft-kimya kompleksində və onun müəssisələrində mühüm islahatlar aparılmışdır. Kompleksin idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi və ixrac potensialının artırılması tədbirləri intensivləşmişdir. Ölkədə həm dövlət, həm də özəl neft-kimya müəssisələrinin yaradılması və bu sahədə ixrac proseslərinin genişləndirilməsi üçün daha məqsədyönlü investisiyalar və maliyyə vəsaitləri yönəldilib [3, s.190]. Müasir dövrdə strateji yol xəritəsi çərçivəsində də Azərbaycanda neft-kimya kompleksinin ixrac potensialının artırılması istiqamətində mühüm tədbirlər görülüb. Belə tədbirlərə neft və neft-kimya komplekslərində, xüsusilə də Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında bir sıra xidmətlərin göstərilməsi və zəruri infrastruktur obyektlərinin yaradılması istiqamətində işləri aid edə bilərik. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti tərəfindən parkda “Polimer” layihəsinin həyata keçirilməsi son 40 ildə Azərbaycanın neft-kimya sənayesində öz növbəsində və miqyasında ən iri layihədir [4, s.11]. Qeyd edək strateji yol xəritəsi çərçivəsində ortamüddətli perspektivdə neft-kimya komplekslərində tərəqqiyə nail

olmaq üçün 2025-ci ilədək bu sektorda aktivlərin və təbii ehtiyatların tam istifadəsinin, səmərəli iş təcrübəsinin tətbiqinin təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Dəyər zəncirinin bütün mərhələlərində istehsal boşluqlarının aradan qaldırılması ölkənin neft-qaz resurslarından səmərəli istifadənin əsas amili olacaqdır.

Şəkil 1.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən neft-kimya müəssisələri səmərəlilik baxımından qonşu ölkələrə nümunə olacaq. Ölkə ortamüddətli perspektivdə tədris mərkəzlərinin və peşə təhsili müəssisələrinin neft-kimya müəssisələri ilə əlaqələndirilmiş fəaliyyəti təmin ediləcək, 2025-ci ilə qədər səmərəli iş üsul və bacarıqlarının tətbiqi üzrə hədəflərə nail olunacaq. İdxaldan asılılıq əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq, dəyər zəncirində aşağı və orta dəyərli həlqələrə tələbat yerli məhsullar hesabına ödəniləcək, ixrac yönümlü neft-kimya məhsullarının diversifikasiyası təmin ediləcək. Strateji yol xəritəsinin əsas məqsədlərindən biri də 2025-ci ilə qədər dəyər zəncirinin daha gəlirli hissələrində bəzi seçilmiş məhsullara tələbatın yerli məhsullarla tam ödənilməsidir. Bunun üçün yüksək əlavə dəyərli məhsullar üzrə fokus qruplar müəyyən edilməli və bu istiqamətdə yerli istehsal müəssisələri yaradılmalıdır. Bunlar sayəsində Azərbaycan neft-kimya sektorunda dəyər zəncirində iştirakını təmin etməklə regional istehsalçıya çevriləcək. Həmçinin, müxtəlif stimulların tətbiqi ilə 2025-ci ilə qədər bu sahədə daha əlverişli investisiya mühiti yaradılacaqdır. Ölkəmizin neft-kimya komplekslərinin ixrac potensialının artırılması baxımından “Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesinin (o cümlədən kimya məhsullarının) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin əhəmiyyəti artıq hamıya məlumdur. Həmin strateji yol xəritəsinin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri kimi müvafiq neft-kimya kompleksində güzəştlər, vergitutma prosedurları, habelə kapital bazarının tənzimlənməsi infrastrukturunun yaradılması və inkişafı müəyyən edilib. Bu sahədə kapital bazarları kimi maliyyə imkanlarından istifadə neft-qaz sektorunda dövlət müəssisələrinin yaxşı maliyyə göstəricilərini, məhsuldarlığını və səmərəliliyini təmin edə bilər. Belə ki, milli neft şirkətlərinin yerli və ya beynəlxalq bazarlarda qiymətli kağızlar buraxmaqla və ya yerli birləşmələrdə səhm buraxmaqla borclanma təcrübələri kapitalla çıxış imkanlarını genişləndirmək üçün nəzərə alın bilər [5, s.73]. Strateji yol xəritəsi çərçivəsində ölkənin neft-kimya sənayesinin inteqrasiya proseslərinin inkişafında elmi-texniki, texnoloji, təşkilati, iqtisadi və sosial-siyasi amillər kompleksinin nəzərə alınması sahənin ixrac potensialının artırılması üçün əsasdır. Yəni, neft-kimya kompleksinin ixrac potensialının formalaşmasına və

inkışafına müxtəlif amillər təsir edir. Ayrı-ayrı amillərin ixrac potensialının vəziyyətinə və ondan istifadəyə təsirinin dərəcəsi və xarakteri müxtəlifdir.

Neft-kimya kompleksinin fəaliyyətinə təsir edən amillərin mühüm qrupu iqtisadi potensialın və ixracın inkışaf etdirilməsi imkanlarını müəyyən edən texnoloji amillərdir. Müəssisənin rəqabət üstünlükləri də əsasən istehsal olunan məhsulların yeniliyindən asılıdır. Buna görə də müəssisə yeni növ xammal və materiallardan istifadə etməklə təşkilati-texnoloji prosesləri inkışaf etdirərək və təkmilləşdirərək məhsulun çeşidini sistemli şəkildə genişləndirir. Texnoloji amillər kimi əsas fondların əhəmiyyətli hissəsinin yüksək fiziki və mənəvi aşınmasının qarşısının alınması, təbii ehtiyatlardan istifadənin yüksək səmərəliliyi neft-kimya komplekslərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin və bununla da ixrac potensialının artırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Məlumdur ki, kimya və neft-kimya sənayesi ətraf mühitin çirklənmə mənbəyi kimi çıxış edir. Atmosferə ümumi zərərli maddələrin atılmasına görə əsas yeri tutur. Ona görə də neft-kimya komplekslərinin fəaliyyəti zamanı ətraf mühitin mühafizəsi tədbirlərinə diqqət yetirilməlidir. Xammal mənbəyi kimi neft və qazdan istifadə neft-kimya kompleksinin ixrac potensialının artırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Azərbaycanda neft və qaz xammalı neft-kimya sənayesinin inkışafına imkan verir. Bu xammal bazasına əsaslanan müasir neft və qaz emalı müəssisələrinin yaradılması zəncirvari şəkildə rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü neft-kimya müəssisələrinin yaradılması üçün baza kimi çıxış edir [6, s.69]. Bazar amillərinə gəlinə, bunlar xammal, hazır məhsul və istehsal amilləri bazarlarının neft-kimya kompleksinin inkışafına təsiri ilə müəyyən edilir. Neft-kimya komplekslərinin iqtisadi vəziyyətinə təsir edən sadalanan bazar amilləri ixrac mallarının qiymətlərinin dinamikası, ABŞ dollarının və inkışaf etməkdə olan ölkələrin valyuta məzənnələrinin, pul-kredit orqanlarının hərəkətləri və digərləri ilə əlaqəlidir. İnfrastruktur amilləri milli və regional iqtisadi sistemlərin infrastrukturun inkışaf dərəcəsi ilə müəyyən edilir. İnfrastrukturun yaranması sənayenin inkışafı ilə əlaqədardır ki, bu da yeni istehsal növlərinin, xidmət göstərən və onunla inteqrasiya edən sahələrin, fəaliyyət formalarının yaranmasına təkan verir. İnnovasiyalar neft-kimya komplekslərinin inkışafında mühüm amildir. Onun ixrac potensialı və istehsalda istifadəsi müəssisənin inkışaf etmiş xarici bazarlarda mövqeyini möhkəmləndirəcək, ixracın inkışafının yeni istiqamətlərini mənimsəyəcək. Neft-kimya komplekslərinin ixrac potensialının innovasiyalardan istifadə əsasında inkışafının prioritet istiqamətləri kimi aşağıdakılar təklif olunur: müştərək müəssisələrin yaradılmasına xarici investorların cəlb edilməsi; qabaqcıl yerli müəssisələrin innovativ inkışafının səmərəli təcrübəsindən istifadə etmək; innovativ inkışafın tətbiqi; müəssisənin innovativ potensialından maksimum istifadə; istehsalın, satış bazarlarının genişləndirilməsi və mənfəətin artması [7, s.406].

Azərbaycanda strateji yol xəritəsi kontekstində neft-kimya kompleksinin ixrac potensialının artırılması perspektivləri və istiqamətləri

Aydındır ki, Azərbaycanın neft-kimya kompleksində innovativ transformasiyaların aparılması üçün zəruri olan xüsusi biliyə malik yüksək ixtisaslı kadrlar olmadan ən son texnologiyaların inkışafı və onların tətbiqi mümkün deyil. Ona görə də neft-kimya komplekslərinin ixrac potensialının artırılması üçün ixtisaslı işçi qüvvəsinin cəlb edilməsinə və kadr idarəçiliyinə diqqət yetirilməlidir. Baxılan problemlərin həlli nöqtəyi-nəzərindən, Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesinin (o cümlədən kimya məhsullarının) inkışafına dair strateji yol xəritəsi əhəmiyyətli rola malikdir. Strateji yol xəritəsi çərçivəsində neft-kimya komplekslərinin inkışafı üçün əsas vəzifələr bunlardır: son, əsas aralıq məhsulların və xammalın istehsalında balanssızlıqların aradan qaldırılması; daxili tələbatın doyması və yeni ixrac nişlərinin axtarışı; Azərbaycanın rəqabət üstünlüklərindən,

xüsusən bol və nisbətən ucuz xammal bazasından istifadə; neft-kimya sənayesinin yüksək kapital tutumu və çoxsaylı risklərin olması səbəbindən investisiyaların idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi; sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, dövlət və biznes arasında qarşılıqlı əlaqənin qurulması; neft-kimya komplekslərində istehsalın klaster təşkilinin təkmilləşdirilməsi.

Klaster iqtisadiyyatının formalaşması və neft-kimya kompleksinin elmi və sənaye potensialının innovativ diversifikasiyası milli şirkətlərin qlobal istehsal zəncirlərinə inteqrasiyası proseslərinin idarə edilməsi üçün əsasdır. İnnovativ diversifikasiyanın idarə edilməsinə klaster yanaşması Azərbaycanın neft-kimya kompleksinin inkişafı üçün balanslaşdırılmış elm və sənaye siyasəti zəruri şəraitin yaradılmasına, innovativ regional neft-kimya komplekslərinə dövlət dəstəyinin çevik sisteminin hazırlanmasına və milli ixracatçıların stimullaşdırılmasına, investisiyaların aktivləşdirilməsinə yönəldilməlidir. Strateji yol xəritəsi çərçivəsində neft-kimya kompleksinin ixrac potensialının asılı olduğu amillərdən biri də milli iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların həcmidir. İntestisiyaların, xüsusən də xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına yönəldildiyi sahələrdə ixrac potensialı daha yüksəkdir. Azərbaycana yönəldilən xarici investisiyaların böyük hissəsi enerji sektoruna yönəldilir. Şübhəsiz ki, bu investorlar istehsal olunan məhsulların xarici bazarlarda satılmasında daha çox maraqlıdırlar. Çünki Azərbaycanda əmtəə bazarının həcmi çox da böyük deyildir [8, s.323]. Neft-kimya komplekslərinin inkişafı baxımından bu sənaye sahəsinə yönəldilmiş investisiyaların həcmi ilə ixrac potensialının dinamikası arasındakı əlaqənin öyrənilməsi böyük maraq doğurur. Bunun üçün əvvəlcə neft-kimya sənayesi üzrə əsas kapitalla investisiyalar və bu sənaye sahəsinin məhsullarının ixracı üzrə əsas göstəriciləri təhlil etmək lazımdır (cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Neft-kimya sənayesi üzrə əsas kapitalla investisiyalar (milyon manat)

Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Sənaye sektoru üzrə cəmi investisiyalar	8499,9	9949,8	10610,1	8497,2	9258,0	9065,3
Neft-kimya sənayesi üzrə, o cümlədən	7144,0	8666,6	8571,4	6225,7	6021,1	7413,9
Xam neft və təbii qaz hasilatı	7120,9	8559,7	8400,1	5672,5	5640,1	5522,1
Neft məhsullarının istehsalı	16,3	88,4	83,9	322,6	208,7	463,9
Kimya sənayesi	6,8	18,5	87,4	230,6	172,3	1427,9

Mənbə: Cədvəl ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub (<https://www.stat.gov.az/source/industry>).

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, 2020-ci ildə Azərbaycanda sənaye sektoruna 9065,3 milyon manat investisiya yönəldilmişdir ki, bunun da 7413,9 milyon manatı və yaxud 81,8%-i neft-kimya sənayesinə yönəldilmişdir. Neft-kimya sənayesinə yönəldilən investisiyaların 74,5%-i xam neft və təbii qaz hasilatına, 19,3%-i kimya sənayesinə, 6,2%-i isə neft məhsullarının istehsalı sahəsinə yönəldilmişdir.

Cədvəl 2.

Neft-kimya məhsullarının ixracı üzrə əsas göstəricilər

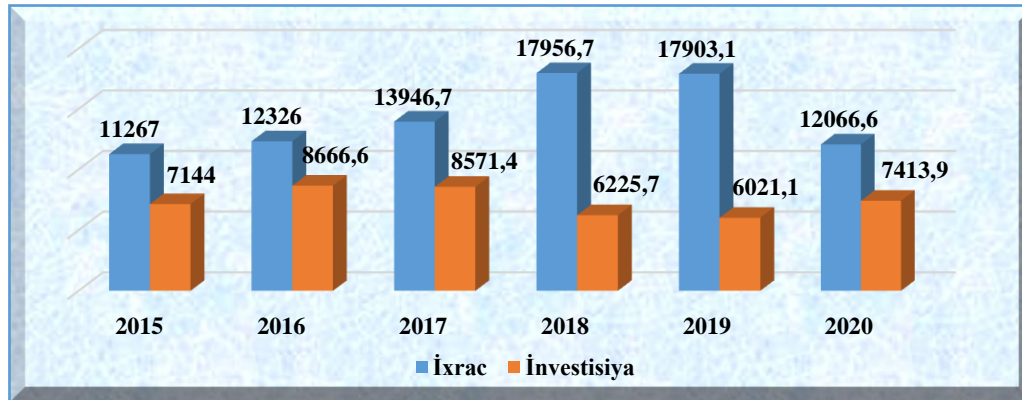
Mal qrupları	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Cəmi ixrac	12729,1	13457,6	15320,0	19489,1	19635,2	13740,6
Neft-kimya sənayesi üzrə, milyon manat, o cümlədən,	11267,0	12326,0	13946,7	17956,7	17903,1	12066,6
Mineral yanacaq, neft və onun qovulma məhsulları, bitümlü maddələr, milyon man.	11187,1	12270,1	13867,1	17878,6	17800,2	11981,3
Ümumi ixracda xüsusi şəxsi, faizlə	87,9	91,2	90,5	91,7	90,7	87,2
Kimya sənaye məhsulları, milyon man.	79,9	55,9	79,6	78,1	102,9	85,3
Ümumi ixracda xüsusi şəxsi, faizlə	0,6	0,4	0,5	0,4	0,5	0,6

Mənbə: Cədvəl ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub (<https://www.stat.gov.az/source/industry>).

Cədvəl 2-dən neft-kimya məhsulları ixracının tədqiq olunan dövrlərdə davamlı olaraq artdığını müşahidə edirik. Yalnız 2020-ci ildə həmin sənaye məhsullarının ixracında azalmanı müşahidə edirik. Azalmanın səbəbi məlum pandemiyanın yayılması olmuşdur. 2015-ci ildən sonra neft-kimya məhsulları ixracı üzrə ən aşağı göstərici məhz 2020-ci ildə olmuşdur. Həmin ildə neft-kimya məhsulları ixracı ümumi sənaye ixracının 87,8%-ni təşkil etmişdir. O cümlədən, mineral yanacaq, neft və onun qovulma məhsulları, bitumlu maddələr, mineral mumlar ümumi ixracın 87,2%-ni, kimya sənayesi məhsullarının ixracı isə 0,6%-ni təşkil etmişdir. Şəkil 2 vasitəsilə neft-kimya sənayesinə yönəldilmiş investisiyaların həcmi ilə ixrac potensialının dinamikası arasındakı əlaqəni təhlil edək.

Şəkil 2.

Neft-kimya sənayesinə yönəldilmiş investisiyaların həcmi ilə ixrac potensialının dinamikası arasındakı əlaqə (milyon manat)

Mənbə: Şəkil ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Neft-kimya sənayesinə yönəldilmiş investisiyaların həcmi ilə ixrac potensialının dinamikası arasındakı əlaqə onu göstərir ki, investisiyaların ümumi həcmnin artması heç də həmişə ixrac potensialının artmasına səbəb olmur. Şəkil 2-dən görüldüyü kimi, investisiya həcmnin yüksək olması heç də ixrac potensialının artması demək deyildir. İnvestisiyaların artması təkcə ixrac potensialının artmasına deyil, həm də azalmasına gətirib çıxarır. Təbii ki, bunun səbəbini bu iki göstərici arasındakı əlaqənin xarakterini açıqlamaqla müəyyən etmək olar. İnvestisiyalardan elə istifadə etmək lazımdır ki, onlar neft-kimya komplekslərinin ixrac potensialının artırılması baxımından əhəmiyyətli olsun. Ümumiyyətlə, strateji yol xəritəsi çərçivəsində Azərbaycanda neft-kimya kompleksinin ixrac potensialının artırılması yolunda ardıcıl irəliləyiş üçün zəruri ilkin şərtlər və imkanlar mövcuddur.

- ➔ Azərbaycanda neft-kimya kompleksinin istehsal potensialının artırılmasının əsasını ərazi və təbii resurs amilləri təşkil edir ki, bu da öz miqyasına və unikallığına görə hələ reallaşdırılmamış ixrac imkanlarını ehtiva edir.
- ➔ Kifayət qədər inkişaf etmiş və şaxələndirilmiş sənaye bazası əsasdır, ondan tam istifadə ənənəvi ixtisaslaşma çərçivəsində neft-kimya ixracının əhəmiyyətli dərəcədə diversifikasiyasını təmin edə bilər. Bu prosesdə istehsal proqramlarının çevikliyini təmin edən texnoloji aspekt mühüm rol oynayır. Ənənəvi ixtisaslaşmanın inkişafı bir çox ölkələr üçün xarakterikdir.
- ➔ İxracın təbii istehsalın şaxələndirilməsi üçün neft-kimya komplekslərində müəyyən imkanlar mövcuddur. Bu imkanlar təkcə texnoloji və kapital tutumlu əsas istehsalla deyil, qeyri-ənənəvi məhsulların istehsalı üçün mövcud imkanlardan və texniki həllərdən istifadə etməklə bağlıdır.

- Azərbaycanda neft-kimya komplekslərində innovativ texnologiyalardan istifadə sahələrində vençur maliyyələşdirmə mexanizmlərinin inkişafı yüksək dəyərli əmtə və xidmətlərin ixrac çeşidini genişləndirməyə imkan verir.
- Uzunmüddətli perspektivdə ixracın diversifikasiyası üçün mühüm istiqamət neft-kimya müəssisələrinin elmi-texniki əməkdaşlığının genişləndirilməsi ola bilər.
- Azərbaycanın neft-kimya müəssisələrinin dünyanın eyni adlı müəssisələri ilə iqtisadi inteqrasiyasının dərinləşməsi, iştirakçı ölkələrin vahid iqtisadi məkanının formalaşması sənaye, texnoloji və elmi-texniki əməkdaşlığın inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaradır. Bu cür əməkdaşlıq həm regiondaxili tədarüklərə, o cümlədən idxalın əvəzlənməsi sahəsində aktual problemlərin həllinə, həm də birgə istehsal olunan neft-kimya məhsullarının üçüncü ölkələrin bazarlarına çıxarılmasına yönəldilə bilər.

Ayrı-ayrı dövlət orqanlarının, məsul təşkilatların, neft-kimya kompleksinin alim və tədqiqatçıların birgə fəaliyyətinin təşkili, sənayenin mövcud potensialının real qiymətləndirilməsi və istifadə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi də məqsəduyğundur. Bu, Azərbaycanın dinamik sosial-iqtisadi inkişafından irəli gələn zərurətdir. Araşdırmalar göstərir ki, yalnız bu kompleksdə mövcud istehsal sahələrini modernləşdirməklə istehsal və ixrac potensialını üç dəfədən çox artırmaq mümkündür və bu amil neft-kimya sektorunun milli iqtisadiyyatda əsas rol oynaması üçün güclü stimula ola bilər [9, s.90]. Neft-kimya kompleksinin xarici ticarətinin inkişafı üçün prioritet istiqamətlər aşağıdakılar ola bilər: marketing fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, xarici kontragentlər vasitəsilə xarici bazarlara çıxmaq, ixrac məhsulları üçün yeni satış kanallarının axtarışı. Müəssisənin ixracının artırılması və ixrac potensialından səmərəli istifadə perspektivləri müəssisənin marketing şöbəsinin işindən, ixrac məhsullarının həcmindən və strukturundan, onun xarici ölkələrdəki tələbatından asılıdır (Şəkil 3).

Şəkil 3.

İxracın artırılması üçün müəssisə üç problemi həll etməlidir (şəkil 3). İlk növbədə, sənaye bazarlarının tələbləri və tendensiyaları nəzərə alınmaqla, mövcud potensialdan istifadənin səmərəliliyinin artırılması, habelə onun inkişafı problemini həll etmək lazımdır. Daha sonra inkişaf etmiş xarici bazarlarda mövqelərini möhkəmləndirmək və yeni xarici satış bazarlarına çıxmaq lazımdır. Neft-kimya komplekslərinin ixrac potensialının artırılması istiqamətlərindən biri kimi onların rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasıdır. Neft-kimya kompleksinin rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün innovativ, texnoloji, ekoloji, marketing, kadr, infrastruktur və digər inkişaf amillərini daim izləmək və qabaqcıl müəssisələrin təcrübəsindən istifadə etmək üçün onların təcrübəsini və nailiyyətlərini təhlil etmək lazımdır. Qeyd edək ki, neft-kimya komplekslərinin ixrac potensialının artırılmasında qabaqcıl xarici ölkələrin zəngin təcrübəsi var. Azərbaycanın neft-kimya komplekslərinin reallığının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla onlardan istifadə edilməlidir.

Nəticə

Ümumiyyətlə, strateji yol xəritəsi çərçivəsində neft-kimya kompleksinin ixrac strategiyasını formalaşdırarkən, müəssisənin orta və uzunmüddətli perspektivdə yeni bazarları fəth etmək üçün malların istehsalını genişləndirməyə və yeni malların buraxılmasına diqqət yetirməsi məqsədəuyğundur:

- Strateji yol xəritəsi çərçivəsində neft-kimya komplekslərinin ixrac potensialının artırılması baxımından texniki inkişaf proqramının, o cümlədən əsas fondların təkrar istehsalı və yeni sənaye müəssisələrinin təşkili, yeni məhsul növlərinin mənimsənilməsi, istehsal xərclərinin azaldılması, ətraf mühitin yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməlidir;
- Son illərdə ölkənin neft-kimya kompleksinin inkişafı və idarə olunması ilə bağlı normativ hüquqi aktlar qaydaya salındıqdan sonra dövlətin diqqəti bu sahənin tənzimlənməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinə yönəldilməlidir;
- Bu mexanizmlərə, ilk növbədə, daim təkmilləşən vergi sistemini aid etmək olar. Ümumiyyətlə, müasir iqtisadi şəraitdə çevik vergi siyasətinin neft-kimya istehsalına təsirini mühüm vasitə hesab etmək olar. Neft və neft-kimya məhsulları emal edən müəssisələr üçün güzəştli vergitutma rejimi, vergi kreditləri bu sənaye sənayesinin sürətli inkişafına kömək edir. ƏDV üzrə vergi dərəcələrinin, habelə korporativ mənfəət və mədən əməliyyatları üzrə vergilərin differensiallaşdırılması istehsalın strukturunu tənzimləmək və təkmilləşdirmək üçün dövlət tərəfindən istifadə oluna bilər;
- Neft-kimya sektorunda güzəştli vergi dərəcələrinin tətbiqi təbii ki, neft-kimya müəssisələrinin fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Belə güzəştlərdən biri kimi vergi subsidiyaları çıxış edə bilər. Məqsədlərə nail olmaq üçün qarşıya qoyulan vəzifələr neft-kimya kompleksi müəssisələrinin vergi subsidiyaları almaq imkanlarının əsaslandırılmasıdır;
- Yalnız kompleks yanaşma ilə strateji yol xəritəsi çərçivəsində neft-kimya komplekslərinin ixrac potensialını artırmaqla təkə özlərinin deyil, eləcə də bütövlükdə sənayenin və iqtisadiyyatın çiçəklənməsinə nail olmaq olar.

Ədəbiyyat

1. Гамбарова, Р.М. Развитие экономики Азербайджана и его роль в использовании экспортного потенциала // Экономические отношения, 2019, том 9, № 2. с. 809.
2. Равилова, А.Р., Садыкова Р.Р. Экспортный потенциал как фактор конкурентоспособности предприятия // Булатовские чтения, 2019, т.5, с. 189-191.
3. Salmanov, M.C. Azərbaycanca neft-kimya kompleksi müəssisələrinin ixrac potensialının artırılmasının maliyyə aspektləri. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivləri mövzusunda Respublika Elmi Konfransının materialları, Sumqayıt - 25-26 aprel 2019.
4. Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 6 dekabr 2016, 50 s.
5. Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesinin (o cümlədən kimya məhsullarının) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. 6 dekabr 2016, 111 s.
6. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri. Audit № 4, Cild 26, 2019, s.61-73.
7. Логачева, О.В. Особенности формирования экспортного потенциала предприятия // Путь в науку. Современная национальная экономика: молодые

ученые - новый взгляд: Материалы Международной очно-заочной олимпиады студенческих научных проектов, Орёл, 13–14 апреля 2020 г., с. 399-407.

8. Оруджева, М. Факторы роста экспортного потенциала Азербайджана // Евразийское Научное Объединение, 2019, № 10-4(56), с. 323-327.
9. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanın kimya və neft-kimya kompleksinin qiymətləndirilməsi və yenidən qurulması istiqamətləri. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 156 s.

Мурад Джейхун оглы Салманов

Пути усиления экспортного потенциала нефтехимического комплекса в соответствии со стратегической дорожной картой

Резюме

Целью исследования является определение путей усиления экспортного потенциала нефтехимического комплекса в соответствии со стратегической дорожной картой. С этой целью были изучены вопросы усиления экспортного потенциала в контексте стратегической дорожной карты. Обоснована стратегия нефтехимического комплекса для увеличения ненефтяного экспортного потенциала Азербайджана. Отмечена важность увеличения экспортного потенциала нефтехимического комплекса и внедрения инноваций в эти процессы. Проанализированы инвестиции в основной капитал нефтехимической отрасли. В соответствии со стратегической дорожной картой определены направления развития экспортного потенциала нефтехимического комплекса. Методология исследования – теоретические и методологические подходы к исследуемым вопросам определяются в соответствии с научными работами различных исследователей, а в качестве экономических методов использовались методы анализа, синтеза и т.д. Практическая значимость исследования - полученные научные и практические результаты могут быть использованы при разработке системных мер и укреплении деятельности с целью более эффективного и продуктивного использования экспортного потенциала нефтехимического комплекса Азербайджана. Результаты исследования - рекомендации по применению новых и продуктивных механизмов для усиления экспортного потенциала нефтехимического комплекса в текущих глобальных условиях, а также в период продолжающегося негативного влияния пандемии COVID-19. Оригинальность и научная новизна исследования – в соответствии со стратегической дорожной картой были изучены возможности усиления экспортного потенциала нефтехимического комплекса, выявлены проблемы и сформированы адекватные научные и практические подходы к современным проблемам. Обоснована важность вовлечения экспортного потенциала нефтехимических предприятий в активный оборот и определены приоритетные задачи в этом направлении. Изучена и оценена взаимосвязь между объемом инвестиций для развития нефтехимической отрасли и динамикой экспортного потенциала. Рассмотрены проблемы ускорения развития экспортного потенциала нефтехимического комплекса в условиях современных реалий путем инновационных подходов и определены приоритетные направления деятельности в этой сфере.

Ключевые слова: стратегическая дорожная карта, нефтехимический комплекс, экспортный потенциал, нефтехимические предприятия, экспортный потенциал нефтехимического комплекса, перспективы развития нефтехимического комплекса, направления усиления экспортного потенциала.

Murad Jeyhun Salmanov
Ways to strengthen export potential of the petrochemical complex in accordance with the strategic road map

Summary

Purpose of the research – is to identify ways to strengthen the export potential of the petrochemical complex in accordance with the strategic road map. To this end, the strengthening of export capacities in the context of the strategic road map is explored. The strategy of the petrochemical complex to increase non-oil export potential of Azerbaijan is justified. The importance of increasing the export potential of the petrochemical complex and introducing innovations into these processes is noted. Investments in fixed assets of the petrochemical industry are analyzed. In accordance with the strategic road map, the directions for developing the export potential of the petrochemical complex are determined. Research methodology – theoretical and methodological approaches to the studied issues are determined in accordance with the scientific work of various researchers, and methods of analysis and synthesis are used as economic methods. The practical importance of a research – the obtained scientific and practical results can be used in the development of systemic measures and strengthening activities with the aim of more efficient and productive use of the export potential of the petrochemical complex of Azerbaijan. The results of the study – are recommendations on the use of new and productive mechanisms to strengthen the export potential of the petrochemical complex in the current global conditions, as well as during the ongoing negative impact of the COVID-19 pandemic. Originality and scientific novelty of the research – in accordance with the strategic road map, the possibilities of strengthening the export potential of the petrochemical complex are studied, problems are identified and adequate scientific and practical approaches to modern problems are formed. The importance of involving the export potential of petrochemical enterprises in active circulation is justified and priorities in this direction are identified. The relationship between the volume of investments for the development of the petrochemical industry and the dynamics of export potential is studied. The problems of accelerating the development of the export potential of the petrochemical complex in the conditions of modern realities through innovative approaches and identified priority areas of activity in this area are given in the end of the article.

Keywords: strategic road map, petrochemical complex, export potential, petrochemical enterprises, export potential of petrochemical complex, prospects of petrochemical complex development, directions of export potential strengthening.

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 25.10.2021.

Çapa qəbul olunub: 02.11.2021.